

Степан Ярема

ПРО АВТОРСТВО ОСТАННІХ ДВОХ ПРАЦЬ ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО

У січні 1946 року Петра Карманського звільнили з посади директора музею Івана Франка, яку він обіймав від дня відновлення праці названої установи восени 1944 року. Почалися роки цькувань поета на зборах і в пресі та заборони друкувати його твори, а в листопаді 1947 року його виключили зі Спілки письменників як “запеклого українського буржуазного націоналіста”. Як привід використано було його “антирадянські” вірші, які нібито, за словами самого поета, знайшли у Львівському радіокомітеті, хоча офіційного повідомлення про те не було. Можливо, йшлося про вірші, написані під враженням масових убивств у тюрмах, зокрема кооператора Ореста Радловського — чоловіка приятельки поета, про які стало відомо в перші дні війни після втечі більшовиків зі Львова. У січні 1950 року в помешканні Петра Карманського провели обшук і, як указано в протоколі, разом з іншими забрали “антисоветскую книгу П. Кулиша “Чорна рада”. Протягом січня поета возили на нічні допити в обласне управління МДБ. На закінчення як покуту за всі націоналістичні гріхи Карманського зобов’язали написати працю про Ватикан.

Під тиском обставин поет почав збирати матеріал з історії папства й узявся писати твір на цю тему. Десь за півроку, коли він на вимогу замовників показав зроблене, його висміяли: потрібні були не історичні студії, а гострий політичний памфлет, що викривав би “ворожу реакційну суть Ватикану”. У цей час різко погіршилося підірване чотирирічним цькуванням і так неміцне здоров’я сімдесятирічного поета. Десь навесні він, знепритомнівши, впав на вулиці, на щастя, недалеко від дому, і відтоді тяжко хворів. Він уже не виходив із дому, а по кімнаті пересувався, спираючись на крісло. Улітку 1951 року він пише Максимові Рильському, що не може приїхати до Києва, бо став калікою. Провідний львівський журналіст, завідувач відділу щоденника “Львовская правда” Михайло Федорович Флейшман, що друкував свої публікації під псевдонімом М. Григорович, у своїх спогадах під назвою “Жандарми з обкому”, опублікованих у нью-йоркській газеті “Новое русское слово” (12 жовтня 1982) та українською мовою в “Новому шляху” та “Літературній Україні” (2 червня 1992), згадує: “Ніяку книгу Карманський вже не був у стані писати. Глибока склероза не давала йому змоги пригадати ім’я не тільки папи, але й рідного батька. Гебістські кати очевидно перестаралися. До поета прикріпили бригаду львівських і московських журналістів, спеціалізованих на політичних підробках. Бригада сфабрикувала книжку про існування нібито зв’язків українських націоналістів з Ватиканом в ім’я їх спільної підривної антисоветської діяльності. Цінність її полягала в тому, що писав її ніби “очевидець”, який проживав у Ватикані”.

Брошура “Ватикан — натхненник мракобісся і світової реакції” (Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1951. — 48 с.), автором якої зазначено П. Карманського, побачила світ у листопаді 1951 р. Після львівського з’явилося київське видання (К.: Держполітвидав УРСР, 1952. — 64 с.), а 1953 року — друге львівське. Архів поета, що зберігається в автора цієї статті, містить єдиний документ у цій справі — лист від 22 квітня 1952 заступника головного редактора Держполітвидаву Г. Зацепіліна, який, дотримуючись формальностей, пише П. Карманському: “По-перше, як самі побачите, прочитавши рукопис, що він більш ніж на три чверті відрізняється від книги, виданої у Львові. Отже, це нова праця, і ніяких порозумінь ні з обласним видавництвом, ні з Вашим соавтором (читай — автором. — С.Я.) по першій книзі у Вас не повинно бути. По-друге, у нас до Вас буде велике прохання.

Слово і Час. 2005. №10

Будь ласка, перевірте всі імена, особливо пап, їх порядкові числа. Ваш (тобто львівський. — С.Я.) рукопис ми вважали за потрібне трохи доповнити матеріалами про Шептицького, про його зв'язки з націоналістами, про зрадницьку роль греко-уніатської церкви в період Вітчизняної війни. Усі матеріали ми просимо також уважно прочитати і простежити, щоб у рукопису було дано точні імена і прізвища, щоб не було переплутано події і факти. Проте все це стосується до всього рукопису. Що ж до Вашого бажання додати щось ще в рукопис, то взагалі кажучи, в даному вигляді він, на наш погляд, відповідає поставленим перед ним завданням. Словом: Ви можете тільки виправляти дрібні неточності, а до всього іншого не втручайтеся”. Проте П. Карманський, якби навіть і захотів щось виправляти, то вже не був здатний це зробити. Звичайно, 74-річному поетові можна закинути, що він не протестував, але в ті, сталінські, часи для цього треба було мати неабияку мужність. До того ж хвороба, прогресуючи, прикувала митця до ліжка, а довгорічне цькування та злидні зламали його: він до всього збайдужів. У листі виразно сказано, що три чверті книжки не мають ніякого стосунку до Карманського, а одна чверть нібито написана зі співавтором, який скористався хіба що попередніми нотатками зазначеного на титулі автора. Напевно, це був той матеріал, який, попередньо відредагувавши, опублікував журнал “Жовтень” (1951. — № 7. — С. 69—76) під назвою “Ватикан на службі імперіалізму”. Тут нема згадок про українських націоналістів, а про А. Шептицького сказано тільки те, що він “осудив насильство селян, які боролися за своє соціальне і національне визволення”.

У Державному архіві Львівської області (ДАЛО. — Фонд 1695. — Оп. 4. — Сп. 504) наявна тільки одна справа під назвою “П. Карманський: Ватикан — натхненник мракобісся і світової реакції”. У ній на аркушах розклеєні сторінки київського видання з резолюцією: “До набору. 28. ІІ. 1953” з нерозбірливим підписом. Це, очевидно, підготовлений матеріал для другого видання у Львові. Ніяких інших згадок, хоча б якомось пов'язаних із цією брошурою, автор цієї статті, уважно переглянувши увесь фонд за 1950—1953 роки, не виявив. Очевидно, все знищено.

Висновок: Працю “Ватикан — натхненник мракобісся і світової реакції” П. Карманський не писав, це фальшивка, видана під його ім'ям.

Як твердить М. Григорович, брошура сподобалася М. Суслову, і П. Карманського помилували. У квітневому номері журналу “Жовтень” за 1951 рік уперше після довгої перерви було надруковано його вірш. Коли 24 листопада 1952 року П. Карманського поновили у Спілці письменників і десь на початку 1953 року видавництво звернулося до нього з проханням дати щось до друку, то поет запропонував свої спогади.

Ці спогади під назвою “Мої будні” (пізніша авторська назва — “На переломі”) П. Карманський почав писати у Прудентополі (Бразилія) — в жовтні 1924 р. і продовжував на пароплаві, їдучи до Європи — наприкінці листопада 1925 р., у Дрогобичі — взимку 1925 р., врешті у Львові — 1943 р. Рукопис цих спогадів — *Варіант 1* — загинув.

Сподіваючись опублікувати спогади, автор відредагував їх та передрукував на машинці десь у 1943, а може — в 1949—1951 роках. Цей машинопис (далі — *Варіант 2*) зберігся в архіві поета, а дрібні виправлення, зроблені вже тремтячою рукою, можна датувати 1952 роком. Машинопис надрукований на неякісному (воєнному) поживклому папері і закінчується, згідно з пагінацією, 143 сторінкою. Оскільки 12 сторінок машинопису задруковані тільки до половини, загальний обсяг тексту мав би становити близько 7,1 авторського аркуша. Проте в машинописі бракує 35 сторінок, що відповідає 1,8 авт. арк. Перші з них 33 сторінки охоплювали роки 1901—1908, тобто — навчання у Римі, у Львівському університеті, життя

літературної богеми та перебування в Ловрані. Решта — від кінця 1914 до червня 1917 року — присвячені перебуванню поета у Відні та його просвітницькій роботі в таборах українців — німецьких полонених російської армії в першій світовій війні. Невідомо — чи ці аркуші десь загубилися, чи автор сам їх знищив. Спогади закінчуються вступом німецьких військ до Львова.

Напевно, перш ніж віддати машинопис до видавництва, П. Карманський зробив у ньому дрібні виправлення та значні скорочення: він викреслив близько 520 рядків, що становить десь 0,8 авт. арк. або 12 % усього тексту. Це стосувалося інтимних переживань поета, зокрема його романтичної любові (в Ловрані), до піаністки Лоти, якій він присвятив великий цикл лірики “Tibi Lota” у збірці “Пливем по морі тьми”; згадок про свою творчу працю, про проскрибованих А. Крушельницького, К. Трильовського, Л. Цегельського, В. Щербаківського та ін. Радикально скорочена розповідь про Василя Вишиваного, про діяльність дипломатичної місії УНР у Ватикані, а також про громадське життя українців у Бразилії та непрості стосунки з польською владою тощо.

Таким чином відредагований текст, доповнений значно стислішим від первісного (1,1 авт. арк. проти 1,8) описом подій із відсутніх сторінок та кінцевим розділом про німецьку окупацію (0,5 авт. арк.), має 150 стор., або 6,7 авт. арк. Через брак докладнішої інформації вважатимемо його авторським текстом, позначивши як *варіант 3*, який зберігається в архіві поета.

За дорученням видавництва хтось докорінно переробив цей варіант. В архіві П. Карманського зберігається перероблений примірник, в якому менші зміни внесено чорнилом прямо в текст варіанта 3, а більші зміни та нові написано від руки і вклеєно в текст. Ознайомившись із правкою редактора, Р. Федорів категорично заперечив, що вона належить титульному редакторові Ю. Мельничукові. У ДАЛО (Фонд 1695. — Оп. 4. — Сп. 615) зберігається примірник машинопису переробленого варіанта на 244 сторінках, обсягом 9,7 авт. арк. Анонімний співавтор залишив тільки 2420 рядків у їхньому первісному вигляді або ж несуттєво змінені, що становить близько 57% авторського тексту. Можливо, ця цифра дещо занижена, бо, переробляючи, співавтор так чи інакше використовував авторський текст. Назовім цей примірник *варіантом 4*.

Переробка полягала ось у чому.

У машинопис вставлено нові частини обсягом від кількох рядків до десяти сторінок. Наведемо кілька прикладів із цих нових текстів: про старого гімназійного інспектора Крашевича — “спільника Грушевського”, який “отруїв” учня націоналізмом, говорячи, що “українці мусять триматися разом”, і промовчучи, як українська буржуазія і поміщики експлуатують українських робітників і селян. Про устрій папської держави. Про діяльність українських націоналістів під час німецької окупації. Особливо багато дрібних і великих дописувань про митрополита Шептицького з такими характеристиками: “*Відомий міжнародний шпигун, активний агент австро-німецьких імперіалістів, організатор шпигунства і великих політичних диверсій, стерж'ятник, за згодою і з благословенства якого загинули тисячі і тисячі українців*”. Зазначимо, що в авторському *варіанті 3* (крім кінцевого розділу) про Шептицького є лише одна згадка на три рядки, де сказано, що автор у ньому розчарувався, з посиланням на поему “Плач бразилійської пущі”. У цій поемі, написаній у Бразилії в розпалі боротьби з василіанами, які гальмували організаційну та просвітницьку діяльність, поет критикує митрополита, який став на бік ченців.

Авторський текст переказано, надаючи особам та подіям інше проти оригіналу висвітлення та трактування. Наприклад, автор пише: “О. Назарук (радикал, а потім найревніший католицький воїн), висланий Петрушевичем в Канаду, виманив від

земляків щось 35 тисяч доларів титулом позики урядові, виповів своєму суверенові послух, виганьбив його публічно в пресі і за ці гроші створив для Скоропадського “Січ”, мальовану його гвардію в США”. Після переробки читаємо: *“Радикал О. Назарук витягнув із земляків в Канаді щось 35 тисяч доларів позики урядові, привласнив ці гроші собі, а сам найнявся в американську розвідку”*.

Усунено текст, почавши від окремих слів, зокрема прізвищ, до цілих сторінок, часто не знати з яких причин. Немає передмови під назвою “Вияснення” та епіграфа з вірша М. Лермонтова: “Что без страданий жизнь поэта? И что без бури океан?”. Знято або значно скорочено описи навіть незначних позитивних подій в особистому та громадському житті, зокрема — в літературній царині. Немає згадки про священиків, у яких П. Карманський гостював під час канікул, про добру вдову, в якій він мешкав, про його працю в адвоката, про Василя Вишиваного, про успіхи дипломатичної місії у Ватикані, про життя українців у Бразилії. Вилучено всі ліричні відступи про красу природи, роздуми про свою творчість та особисте життя. Особливо не пощастило захопленням автора прекрасною статтю. Вирізано фрагмент про юнацьку любов поета до дочки етнографа М. Зубрицького, що вилілась у вірші першої збірки “З теки самовбивця”, або до Зосі Немоєвської, під впливом якої він написав ліричний цикл “*Mare tenebrarum*”, опублікований у “Літературно-науковому вістнику” (1910). В остаточній редакції знято розповідь про ніжні почування поета, коли він перебував у Римі, до мексиканської співачки Гелени Марін, якій присвячено вірші, що ввійшли до збірки “Ой люлі смутку”.

Для характеристики подій та осіб у текст вкраплено специфічну більшовицьку лайливу лексику, приклади якої наведено вище.

Змінено загальну назву твору на “Крізь темряву” та назви всіх розділів, змінено також поділ на розділи.

Зазначимо, що жоден із варіантів — ані з архіву поета, ні з архіву державного — не датований, отже, неможливо точно встановити дати, коли вони були редактовані.

Далі з *Варіантом 4* розправлявся вже, напевно, титульний редактор Юрій Мельничук. У ДАЛО зберігається (Фонд 1695. — Оп. 4. — Сп. 615) машинопис *Варіанта 4* з редакторською правкою, а також його передрук — *Варіант 5*. Крім мовних та стилістичних виправлень, праця редактора зводилася головно до скорочень. Він усував по змозі все, що стосувалося творчості та характеризувало індивідуальність поета, решту даних про його особисте життя в Галичині й поза нею. Він перекреслив сторінки про українського філософа-позитивіста Володимира Лесевича, — старшого друга П. Карманського під час навчання у Ватикані, за кошти якого поет закінчив університет, а також про письменника О. Шпитка. Усього не перелічиш. Мотивацію деяких скорочень важко встановити. Створюється враження, що редактор підганяв текст під заданий обсяг. Редактор додає небагато своїх вставок, але одну з них, типову, варто навести. Він говорить від імені автора таке: *“Я не розумів тоді, що моя діяльність у союзі [Український союз у Бразилії. — С.Я.] шкодила бідності, бо різними культурницькими заходами, сповненими націоналістичного змісту, відволікала її від гострих соціальних питань”*.

Варіант 5 — це 151 сторінка обсягом 6,5 авт. арк., тобто менший на 0,57 авт. арк. від первісного *Варіанта 2* і на 3,2 авт. арк. від переробленого *Варіанта 4*. *Варіант 5* ще раз скорочений, можливо в обліті (зокрема, знято абзац про В. Панейка), вийшов у світ спершу в журналі “Жовтень” (1956.— № 9. — С. 73—96 і № 10. — С.66—105), а незабаром — окремою книжкою “Крізь темряву”, що її видали двічі (Львівське книжково-журнальне вид-во, 1955. — 111 с. і 1957. — 107 с.). Отже, з одного боку, маємо *Варіант 2* спогадів, а з другого — публікацію.

Ми бачили безпрецедентну наругу над авторським текстом, з якою редактори спотворювали його. Забагато зайняло б часу зіставляти рядок за рядком авторський текст з опублікованим, але порівняймо, хоча б побіжно, останній розділ про німецьку окупацію, який П. Карманський писав уже більш-менш орієнтуючись, як треба і що можна писати.

З первісного тексту (*варіанта 3*) знято:

велику частину тексту про фашизм та його прояви в Галичині, напевно, тому, щоб усю вину перенести на українських націоналістів і греко-католицьку церкву; висвітлення історичних умов у Галичині, що якоюсь мірою виправдовували поведінку автора й галичан;

розповідь про перші дні війни та смерть С. Тудора й О. Гаврилюка.

Найменші згадки про позитивні події: відкриття шкіл, гімназій та вищих фахових курсів, діяльність клубу письменників, субсидії, які виплачував діячам культури, зокрема авторові, кооператив “Народна торгівля”, про його перекладацьку працю.

Натомість з’явилася велика вставка проти греко-католицької церкви, яку уособлював митрополит А. Шептицький. Коли в оригіналі тільки один раз сказано, що він закликав вірних бути слухняними, то в книжці йому присвячено 47 рядків, у яких його облило брудом та приписано йому несусвітні вчинки, як: *створення дистрикту Галичина, вислугування перед Гітлером, організацію стеження за людьми, які служили більшовикам*. Згадано також про “стару націоналістку” Олену Степанів.

Текст рясніє неправдивими відомостями, які П. Карманський просто не міг написати. Наприклад, такі, розраховані хіба що на нетямущих людей, нісенітниці: *Грушевський уважав, що українці походять від німців. За Личаківським цвинтарем поховано тисячі замордованих жінок і дітей. Львів перейменували на Лемберг. А. Левицький працював в Українському центральному комітеті. С. Бандера і А. Мельник утекли зі Львова перед самим приходом Червоної армії*.

Внаслідок такої правки — викидання і водночас дописування — авторського тексту залишилося тільки 16 %, і то нашпигованих лайливими епітетами.

Висновок: Після переробок, вставок і п’ятиразових скорочень авторського тексту в ньому важко знайти якусь дециму незайманих місць, хоча за обсягом і здавалося, що він майже не змінився. П. Карманський створив канву, на якій на замовлення тогочасних владних структур редактори виткали брудну політичну підробку.

У цій статті автор хотів показати, як безсоромно свавільно переробляли редактори тексти навіть відомих письменників, виставляючи їх перед читачами у спотвореному вигляді та поширюючи від їх імені фальшиві відомості. На жаль, навіть ерудовані вчені не зуміли критично підійти до таких творів. У збірнику “Олена Степанів: наукові праці, есе, спогади” (Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, 2003) Я. Дашкевич передрукував вже вкотре свою давню статтю (див., наприклад, газету “Ратуша” — 19.11.1992; “Пам’ятки України” — 1992) “Олена Степанів — спогад про “радянський період” життя”, в якій зневажливо згадує П. Карманського, з в’їдливим коментарем цитуючи саме редакторську вставку з книжки “Крізь темряву”. А за ним це повторюють інші автори.

